

Thiedecke, Pøkker, pest og piller - Historien om de store sygdomme og lægerne, Pantheon 1995

Den sorte død: årsager, symptomer og omfang

»Dette år (1346) opstod menneskehedens store plage, braddøden, først i Jerusalems lande hinsides havet og i hedenskabet; de faldt om og døde halvhundrede, tresindstyve, hundrede, tusind, ja talløse mennesker. Det var nu ikke så meget at beklage, eftersom de er Guds fjender; men den samme store plage kom siden til kristenheden. Først mærkede man den i Apulien, derefter i Ungarn, derefter på Sicilien, i Avignon, dernæst i Marseilles, derefter i Frankrig, derefter i England, hvor mange mennesker døde; dernæst i Flandern, efter Flandern i Norge, dernæst i Sverige, efter Sverige i Danmark, i Nørrejylland og på Sjælland...«

Sådan beskriver en forfatter fra Lübeck udbredelsen af »den sorte død«. Den sorte død var dels en bylde-, dels en lungepest. Byldepesten blev overført til mennesker med en bakterie, der først i 1884 blev identificeret som »yersina pestis«. Bakterien lever i et varmbloodet dyrs blodomløb eller i maven på en loppe, især af den type, der bider på gnavere. Derfor spredtes pesten især af den sorte rotte, der trivedes godt i de tætpakkede middelalderbyer, hvor skidtet ofte flød i gaderne.

Byldepesten ytrer sig ved betændte lymfekirtler, særlig i skridtet og under armene, hvor hævelserne kan blive så store som hønseæg. Dertil kommer sorte, blodunderløbne pletter over hele kroppen som følge af indre blødninger. Dødelighedsprocenten er 60-90, og der går mellem 4 og 7 dage fra smitte til dødsfald.

I visse tilfælde døde de pestramte i løbet af få timer. Det skete f. eks., når man blev bidt af smittede menneskelopper, der sprøjtede pestbakterien direkte ind i blodet.

En anden form for pest, der samtidig florerede, var lungepesten. Ved denne blev bakterierne overført direkte mellem mennesker gennem åndedrættet. Her dør næsten 100 % inden for et døgn.

I den første pestbølge 1347-50 anslår man, at der døde mellem 25 og 40 millioner mennesker i Europa – mellem 1/4 og 1/3 af verdensdelens samlede befolkning. Til sammenligning kan oplyses, at de samlede militære og civile tab i 1. verdenskrig var 14,5 millioner. Og pesten vendte tilbage i flere bølger helt frem til 1700-tallet. Således døde 22.000 af Københavns daværende 60.000 indbyggere af pest i 1711.

Fig. nr. 11. Her prikker en 1400-tals læge hul på en pestbyld. Det hjalp næppe på patienten men var i stedet med til at sprede smitten. En anden metode, der var meget rost af lægerne, var at binde en ung, levende men plukket hane eller en skruptudse på bylden.

som helst anden del af legemet; men også disse bebudede som pestbyldeerne umiskendeligt den påfølgende død.

Hverken læger eller medicin syntes til nogen nytte over for soten; thi om det nu lå i dennes natur eller i uvidenheden hos de praktiserende, hvis antal var vokset uhyre, da mænd og kvinder uden den fjerneste indsigt i videnskaben havde sluttet sig til de virkelig uddannede læger, nok er det, at man ikke forstod grunden til dens opståen og følgelig ikke kunne vælge de rette midler imod den, så kun få kom sig, og næsten alle døde omtrent tre dage efter tegnenes indtræden...

Hos dem, der blev i live, opstod der forskellige frygtelige ideer, der næsten alle tilskyndede folk til grusomt at lade de syge i stikken, da enhver troede på den måde at kunne redde sit eget skind. Således mente nogle, at en mådeholden levevis fjernt fra al overdådighed hjalp meget til at undgå enhver sygdom, og derfor sluttede de sig sammen i grupper, der levede for sig selv, i det de i fællesskab lukkede sig inde i huse, hvor der ingen syge fandtes.

Her levede de mådeholdent af veltillavede retter og kostbare vine... uden at tale med andre, der kunne bringe dem bud udefra om sot og syge, mens de fordrev tiden med musik og andre adspredelser. Andre hævdede tværtimod, at det sikreste værn mod et så stort onde var sang og bægerklang og tilfredsstillelse af alle lyster samt latter og spot over alt, hvad der skete; derfor tumlede de nat og dag fra værtshus til værtshus og drak uden mål og måde, helst dog i andres huse... Dette lod sig gøre så meget lettere, som næsten enhver havde opgivet håbet om at forblive i live og lod hånt om sig og sit, så de fleste af husene var blevet fælles eje og benyttedes af fremmede, som om de var deres hjem.

Til al denne elendighed kom også, at de menneskelige og guddommelige loves ærværdige myndighed var gået fuldstændig i forfald, da deres embedsmænd og udøvere som alle andre var døde, syge eller berøve-

de deres underordnede, så de ikke kunne røgte deres embede, og det stod enhver frit for at gøre som han ville...

Og det var ikke nok med, at den ene borger ikke ænsede den anden, og at nabo ikke bekymrede sig om nabo, og slægtninge kun sjældent og da på lang afstand talte med hinanden; men så stor var den forfærdelse, der ved denne hjemsøgelse havde fyldt menneskenes bryst, at broder lod broder i stikken, onklen sin nevø, søsteren sin broder, og hyppigt også konen sin mand, ja, hvad der var endnu værre, og næsten utroligt, selv fædre og mødre anså ikke deres egne børn for værdige til deres pleje, som om de intet havde at gøre med dem...

Til sidst kom det så vidt, at et menneskes død ikke gjorde større indtryk end en geds gør nutildags.

Døden i Lübeck

Den sorte død gjorde et voldsomt indtryk på middelaldermennesket. Døden blev en så anmassende størrelse i livet, at den overskyggede alt. Man så alt i dødens skygge. Mange steder maledes man dødeds-scener inde i kirkerne. Den mest berømte af alle disse dødedsdancer blev malet i Mariakirken i Lübeck omkring år 1463 i forbindelse med nok en pestepidemi. Billedet blev så berømt, at nogle mennesker stadig kan finde på at udbryde: »Du ligner jo døden fra Lübeck«. Nu er billedet væk. Det blev ødelagt af en bombe under 2. verdenskrig. Men vi har bevaret gode gengivelser af det. På omslaget af denne bog kan man se et udsnit af dødedsdancer-billedet fra Lübeck i farver. Det viser, hvordan selv lægen med urinkelbe i hånden må give op over for døden. Sådanne billeder siger til middelaldermennesket: »Memento mori!« Det er latin og betyder: »Husk, du skal dø«. Således slæber døden på billedet (fig. nr. 17, s. 34-35) fra Lübeck afsted med selveste kejseren og paven. Vi er alle lige over for døden.

Den sorte døds samfundsmæssige følger

Således svækkede den sorte død troen på autoriteterne. Den etablerede kirke havde ikke formået at frelse folk fra pesten. Der måtte nok andre langt mere drastiske midler til for at sone de synder, pesten var straf for, mente mange middelaldermennesker. Derfor opstod der en bevægelse af flagellanter, dvs. selvpiskere. De drog fra by til by og piskede sig selv til blods for at straffe det syndige »kød«. Andre bevægelser søgte at reformere kirken. De vendte sig mod dens hykleri og pengegriskhed. Det var bevægelser, der til sidst endte med Luthers brud med den katolske kirke: reformationen omkring 1520.

Som Boccacio nævner, var der imidlertid også mange mennesker, der reagerede mod de strenge, kirkelige krav om kun at tænke på sjælen. De blev mere »kødelige«, dvs. de ville nyde livet, mens de endnu havde det. De ville drikke og elske uden moralske »tømmermænd«. Dette sanselige syn gav sig bl. a. udslag i moden, hvor mændenes bukser nu skulle fremhæve kønnet, og hvor damernes kjoler blev stærkt nedringede.

Også socialt og økonomisk greb den sorte død ind og brød de gamle rammer. Før pesten var der arbejdskraft nok at tage af. Derfor var den billig. Men efter pesten var der for få hænder til at udføre det nødvendige arbejde. Derfor blev prisen på arbejdskraft presset op. Men det betød også, at folk, der før havde været »låst fast« på samfundets bund, nu fik »opstigningsmuligheder«. Der begynder at komme social bevægelighed i samfundet. En ny handelsklasse begynder at gøre sig gældende i senmiddelalderens byer. Det var den første spire til det kapitalistiske borgerskab.

Fig. 16. Et memento-mori-billede fra den sorte døds tid: Døden i munkekutte. Træskulptur fra Badisches Landesmuseum i Karlsruhe.

udefra om sot og syge, medens de fordrev tiden med musik og andre adspredelser. Andre hævdede tværtimod, at det sikreste værn mod et så stort onde var sang og bægerklang og tilfredsstillelsen af alle lyster samt latter og spot over alt, hvad der skete; derfor tumlede de nat og dag fra værtshus til værtshus og drak uden mål og måde, helst dog i andres huse, hvor de hørte noget, der trak dem til.

Frederiksen m.fl. i Grundbog til historie. Fra oldtiden til nutiden

40. Den sorte Død i England

Uddrag fra Henry Knights samtidsengelske årbog, der beskriver den sorte døds hærgen i 1348. Knighton, der døde ca. 1396, var engelsk munk og historikervriter.

I det år var der stor dødelighed blandt mennesker over hele jorden. Den begyndte i Indien, så dukkede den op i Tháso (i Grækenland), derefter blandt saracenerne (arabiske muslimer) og til sidst hos de kristne og jøderne. I løbet af et år, fra påske til påske, døde der ifølge vedholdende rygter fra hoffet i Rom i disse fjerne regioner 8.000 legioner (36 millioner) mennesker, ud over de kristne (...)

Den frygtelige pest trængte over havet ved Southamptons kyst og kom til Bristol, hvor næsten hele byens befolkning omkom, som om den var blevet ramt af pludselig død. Få holdt sengen mere end to-tre dage, eller bare en halv dag. Den grusomme død spredte sig overalt og fulgte solens vandring. I Leicester døde der i det lille sogn St. Leonard over 380 mennesker, og i sognet Holy Cross 400. I sognet St. Margaret's

ved Leicester 700, og så fremdeles i hvert sogn en stor mængde mennesker. Så sendte Londons biskop bud til hele sit bispedømme, at enhver præst nu havde hans fulde bemyndigelse til at tage imod skriftede og give syndsforladelse – undtagen når det drejede sig om gæld. I så tilfælde skulle skyldneren betale sin gæld, hvis han var i stand til det, mens han levede, ellers skulle andre opfylde hans forpligtelser fra hans bo efter hans død. På samme måde lovede paven fuld tilgivelse for alle synder for enhver, der havde fået syndsforladelse, fordi han skulle dø. Denne bestemmelse skulle være i kraft til næste påske, og man kunne vælge en hvilken som helst skriftefader, man ønskede (...)

Det følgende efterår kunne man ikke høre en høstkarl for mindre end 8 skilling inkluderet måltider. Derfor rådnede megen afgrøde på marken af mangel på høstfolk. Men i pestens år var der, som tidligere nævnt, en sådan overflod af enhver form for korn, at næsten ingen gad tage sig af det.

Da skotterne høre om den frygtelige pest, der rasede blandt englænderne, mente de, den var en straf fra Gud, og man sagde, at de vænnede sig til at sværge på "den onde død i England". I den overbevisning, at Guds vrede havde sænket sig over England, samledes de i Selkirk Skov for at invadere kongeriget, men nu ramte en voldsom dødelighed dem, og på kort tid bukkede 5.000 under. Da resten, de stærke og de svage, gjorde klar til at vende tilbage til deres eget land, blev de forfulgt og angrebet af englænderne, som dræbte utallige af dem.

Hans Ærværdighed Thomas af Brardine blev indviet af paven til ærke-

biskop af Canterbury, og da han vendte hjem til England, drog han til London. To dage senere var han død (...)

Nu sendte kongen bud til alle landsdele, at høstfolk og andre arbejdere ikke måtte kræve mere i løn, end de var vant til at få, hvis de ikke ville være hjemfaldne til straf. Men arbejderne var så opstemte og selvrådige, at de ikke ville lytte til kongens bud. Hvis nogen ønskede at hyre dem, måtte han betale det, de forlangte. Enten måtte han miste sin afgrøde og sin frugt, eller også måtte han opfylde deres høje og ublu krav. Da det blev kendt for kongen, at hans bud ikke blev adlydt, og der blev givet højere lønninger til arbejderne, lagde han svære bøder på abbeder, priorer, riddere og andre af rigets embedsmænd, høj som lav. Nogle kom til at betale 100 daler, andre 40 og atter andre 20 daler, alt efter hvad han kunne formå. Og bagefter lod kongen mange af arbejderne arrestere og kaste i fængsel. Mange flygtede dog og søgte tilflugt i skovene, men de, der blev fundet, fik store bøder.

Flagellanter. Bogillustration fra 1500-tallet.

41. Flagellanter under pesten 1349

Uddrag fra en kronologisk fremstilling af Alsaces historie 1243-1349 af Matthias von Neuenburg, Strasbourg (død ca. 1364).

Ved begyndelsen af pestepanden i Tyskland, begyndte folk lidt efter lidt at strømme ud på vejene, alt indskede sig; der kom 700 af deribourg fra Schwaben i året 1349 af juni. De havde valgt et og to andre ledere, hvis ord og alt adlød. Ved den første to over Rhinen og dannede, med voksede, en stor cirkel. Midt i de sig, efter at de havde fjernet overklæder og deres fødder for bukser bar linned fra bagene, til at danne en rundkreds til den ene efter den anden på jorden med armene i kors. Rede skrævende over hinanden med remme let berørte dem som allerede havde kastet sig; rækken, som allerede havde hug foran de første, rejste sig piske sig med remme, første knuder og med fire jernpigge rede, mens de sang en vulgær påkaldte Herren. Tre af dem sig i midten og istemte en endende sang egnet til at opbygge der piskningen, som de andre; de blev sådan ved et stykke på et nøjagtigt signal med sang, faldt de alle sammen på armene i kors og ansigtet mens de bad og hulkede.